

fore left open-ended, despite what the book title suggests. Another consequence is the book's strong focus on the *insiders* of the Dutch welfare state, despite growing attention among welfare state scholars for its dualizing features. This begs the question if the book's highly positive assessment of the Dutch welfare state's outcomes can be maintained if, say, the position of women or migrant workers would be more extensively covered.

Still, *Religion, Class, and the Postwar Development of the Dutch Welfare State* will serve as an excellent resource for scholars and students of the welfare state. Those familiar with this scholarship will appreciate this new contribution to the longstanding debate on the *status aparte* of the Dutch welfare state; others without such familiarity will welcome the comprehensiveness with which Oude Nijhuis has charted its historical trajectory.

Natascha van der Zwan, Leiden University

Bram Bouwens, Joost Dankers, Yvonne van Mill e.a., *Door staal gedreven. Van Hoogovens tot Tata Steel 1918-2018* (Bussum: Thoth, 2018). 256 p. ISBN 9789068687651.

DOI: 0.18352/tseg.1109

Natuurlijk kon de Hoogovens (zoals ik het staalbedrijf in IJmuiden maar blijf noemen) het eeuwjubileum niet ongemerkt voorbij laten gaan. En blijkbaar wilde de staalreus, die al jaren ook in big data doet, toch weer gewoon een boek. Maar wat zou deze uitgave, behalve de meest recente geschiedenis, nog meer kunnen toevoegen na de kloeke jubileumboeken die het bedrijf bij de voorgaande jubilea had laten verschijnen? Nu hadden twee eerdere schrijvers – die beiden weer van de partij zijn – al in 1993 aangegeven dat over Hoogovens vele boeken te schrijven zijn zonder enig gevaar voor doublure of herhaling. De opdrachtgever en de redactie hebben het deze keer wat anders aangepakt en zich 'beperkt' tot een publiksboek van zo'n 250 pagina's dat voor circa de helft gevuld is met beeld. Er is bovendien een nieuwe invalshoek toegevoegd: de ruimtelijke relatie van Hoogovens met de omgeving.

Iets meer dan een kwart van het boek is gewijd aan het vierluik 'Landschap in beeld'. Mooi kaartmateriaal en goed gekozen beeld geven met de begeleidende essays een goed idee van de inbreuk die de immer veranderende Hoogovens in dit oude cultuurlandschap teweeg heeft gebracht. De betrekkelijke rust van een landelijk gebied met duindorpen en buitenplaatsen maakte plaats voor een stedelijke en industriële dynamiek die leidde tot een Staalstad, zonder dat er sprake was van een enkele echte *city*. De grote groei van de nabije gemeenten was eind

twintigste eeuw voorbij, de grootste kern, Velsen, kent zelfs een lichte teruggang begin eenentwintigste eeuw. De schaalgrootte vroeg om bijzondere bestuurlijke inkadering, in 1958 is er sprake van een Raad voor IJmond. De overheid moest zijn planologie aanpassen aan de continue ontwikkelingen op het eigen 750 hectare grote bedrijfsterrein van de Hoogovens.

Van rood naar blauw

Het grootste deel van het boek is gewijd aan een chronologisch overzicht van de ontwikkeling van een nationale ruwijzerproducent tot onderdeel van internationale staalverbanden. Daarbij is een cesuur gelegd in 1982, toen Hoogovens na de breuk binnen Estel weer op eigen benen stond. De twee hoofdstukken gewijd aan de 65 jaar daaraan voorafgaand bieden een handzaam overzicht van de belangrijkste ontwikkelingen. Aan de laatste 35 jaar zijn drie hoofdstukken gewijd met ieder een andere thematische invalshoek: strategie & concurrentie, technologie & innovatie en mensen & machten. De staalwereld veranderde in deze periode ingrijpend. Grafieken en beeldstatistieken tonen de opkomst van de Aziatische producenten, die vanaf de eeuwwisseling spectaculair is. China is goed voor de helft van de huidige wereldproductie. De producenten in de oude wereld moesten reageren. Hoogovens ondervond eerst nog de concurrentie van de voormalige Oostbloklanden maar kon jarenlang zijn zelfstandigheid handhaven door een strategie als tweemetalenconcern – waarbij de ‘aluminiumpoot’ aan belang won – en voortdurende aanpassing aan de markt met steeds hoogwaardigere (eind)producten.

De voorwaartse integratie met deel- of overname van een reeks Nederlandse metaalverwerkende bedrijven komt kort aan bod. Daarbij stak de overheid een helpende hand toe in de vorm van een kapitaalparticipatie (die al snel werd afgebouwd) zonder verdere staatssteun. Hoogovens kon het zelfstandig rooien, zeker met de zeewind in de rug, maar werd amper zestien jaar na het als een eche ervaren samengaan met Hoesch toch in de armen gedreven van een overjarige overbuurman, *British Steel*. De fusie werd in de praktijk als een overname ervaren. De *headquarters* lagen aan de Theems, het Dudokkantoor in IJmuiden was ‘bijzaak’. Deze episode leest als een handleiding voor internationaal fusie(mis)management, inclusief het Angelsaksische jargon. Zinnen als ‘Corus Nederland bleef onderworpen aan een gemitigeerd structuurregime’, maken dat de lezer moet blijven opletten. Via een voor Nederlandse begrippen ongekende en ongehoorde veiling kwam Hoogovens in 2007 in handen van het onbekende *Tata Steel*: het rode logo van Corus maakte plaats voor het blauwe van Tata. Maar qua managementstrategie en sociale politiek stond deze verre concullega veel dichterbij de wereld van IJmuiden aan Zee dan *British Steel*.

Zoals altijd, en zeker in het geval van een zo complex en uitgebreid bedrijf, mis je als lezer bepaalde zaken. Het woord asbest – toch een veel gebruikt mineraal

op het hoogoverterrein – komt niet voor. En ook de milieuhinder voor de omgeving komt amper ter sprake. Verder had meer aandacht voor de grondstofvoorziening, tenslotte cruciaal voor een hoogovenbedrijf, niet misstaan. Hoe toelevering en afzet werden en worden geregeld blijft grotendeels onbesproken. De rol van de Rijksoverheid en de discussie (of eigenlijk het gebrek eraan: Hoogovens is van begin af aan van nationaal belang) wordt slechts aangestipt. Maar het meest mis ik toch de mannen en vrouwen van staal: de walswerkers, de meisjes van de Breedband. Deze werkgemeenschap (zoals de directie het vanaf de stichting voor ogen stond) droeg dit bedrijf en moest mee in veranderende tijden. Niet alleen de kleur van en het logo op hun werkplunje veranderde regelmatig, hun vakinhoudelijke kennis vroeg ook om voortdurende bijstelling. Het handwerk veranderde in hersenarbeid door mechanisering en computerisering. Of daarmee hun betrokkenheid ook anders werd?

Giel van Hooff, Technische Universiteit Eindhoven

Rien Huiskamp, *Het ambachtelijk bedrijf in de laatmiddeleeuwse stad* (Zwolle: SPA Uitgevers, 2019). 140 p. ISBN 9789089320254.

DOI: 10.18352/tseg.1111

Het thema ‘middeleeuwse ambachten’ geniet in 2019 bijzondere aandacht. Het staat centraal op de Dag van de stadsarcheologie bij de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed in Amersfoort en op het internationale symposium *Craftsmen and metal-working in medieval cities* in Parijs. Archeologen en historici slaan op deze bijeenkomsten de handen ineen om op basis van de rijke bodem- en archiefvondsten uit laatmiddeleeuwse steden een historisch beeld te profileren. Dit is het tijdvak bij uitstek waarbij een benadering vanuit beide disciplines mogelijk en lucratief is.

Dat *Het ambachtelijk bedrijf* van Huiskamp dit jaar is verschenen, is dan ook goed getimed. Hij behandelt vier ambachten die in tal van steden voorkwamen, namelijk pottenbakken, bierbrouwen, leerlooien en lakenvollen. Hij combineert de resultaten van archeologische opgravingen met onderzoeksresultaten van historici en selecteert van elk ambacht vijf tot zes Nederlandse en Belgische steden waarvan uitgebreide documentatie aanwezig is. Om de productietechnieken te doorgronden is voor het pottenbakken, het leerlooien (maken van run) en het vollen bovendien gebruik gemaakt van experimentele archeologie.

Huiskamp beperkt zich niet tot een analyse van de productiemethoden. Hij geeft tijdschema’s die inzichtelijk maken hoe lang aan stukgoed of series van producten werd gewerkt en wat daarbij de benodigde arbeidsinzet was. Met betrek-